

АРХІТЕКТУРНЕ ДЕРЕВ'ЯНЕ РІЗЬБЛЕННЯ В ЧЕРНІГОВІ:

витоки та деякі особливості розвитку у ХІХ — на поч. ХХ ст.

Наше місто здавна славиться древніми соборами та монастирями. Поряд з ними не завжди помічаються будинки ХІХ — поч. ХХ ст., оздоблені чарівним архітектурним дерев'яним різьбленням.

Розвиток цього виду декоративно-ужиткового мистецтва в Чернігові і донині є мало дослідженим, приховує в собі багато таємниць.

Спробуємо дізнатися, коли виникло архітектурне дерев'яне різьблення. На жаль, не маємо можливості поглянути, як прикрашались будинки у сиву давнину. Вони не збереглися до наших днів, бо були зроблені з дерева — недовговічного будівельного матеріалу.

Дослідник В. Буріков та В. Власов пропонують шукати витоки дерев'яного різьблення за допомогою символів, створених умілими руками народних майстрів. «Истоки возникновения резьбы прослеживаются с древнейших времен, когда изображение небесных светил, зверей и птиц носили культовый характер». ¹ Адаже в ті далекі від нас часи люди вірили, що усілякі напасті — це наслідок злих демонічних сил. Вважалося, що саме вони надсилають бурі, повені, різні хвороби. Отож їм треба було протистояти. Тому й вигадувалися найрізноманітніші способи. У даному випадку на дереві вирізьблювалися символи — обереги. Є вони і на архітектурних елементах старих будинків Чернігова. Так, наприклад, на пілястрах, наличниках, під карнизами бачимо солярні знаки: розетки та на піврозетки. Це символи сонця. За народними віруваннями, вони були древніми оберегами «от злых чар, наговоров и прочего». ² Деякі надвіконні сандрики прикрашають різьблені півники. Цей птах «завжди виступає рятівником — від його співу знаєся всяка нечисть». ³ На інших бачимо символічну постать жінки із застерезливо піднятими руками. Це зображення богині-берегині. На думку академіка Б. Рибаківа, її культ започаткувався ще у первісні часи, коли наші предки приносили жертви упирам і берегиням. Зустрічаються й інші символи. Кожен з них виконує своє призначення і має давнє походження. Отож чернігівське архітектурне дерев'яне різьблення має глибоке коріння.

Яким чином воно розвивалося протягом віків, невідомо. По-перше, немає відповідного матеріалу. По-друге, численні пожежі в Чернігові (особливо у ХVІІІ ст.) знищили дерев'яні будинки минулих століть.

Під час вивчення дерев'яного різьблення мою увагу привернула праця російського дослідника С. І. Ліченка «Калужская архитектурная пропильная резьба: истоки и пути развития». Він пише, що «осенью и весной по всему (Калужскому. — С. Ч.) Полесью шла усиленная рубка леса. В полную воду... бесчисленные ряды плотов выплывали из Калужского Полесья и направлялись по Оке..., другие по Десне и Днепру в хлебобородные губернии Украины. Именно в Калужском Полесье наибольшее развитие получили лесные промыслы и промыслы, связанные с обработкой древесины». ⁴ У Калюзі було дуже розвинуте архітектурне дерев'яне різьблення. І, можливо, калюзькі майстри припливали по Десні і в Чернігів, обмінювались досвідом, оздоблювали будинки різьбленням.

Але, це лише припущення.

І Україна, і наше місто з давніх-давен славились народними майстрами. А, «у ХІХ і першій чверті ХХ ст. на Україні дуже широко розвинулося виробництво речей з дерева, оздоблених різьбленням; Основними осередками різьблення на дереві були Полтавщина, Чернігівщина... Тригранновийчастим різьбленням і вирізуванням оздоблювали деякі архітектурні елементи будинків...». ⁵ Такий розквіт дерев'яного різьблення в Україні і, зокрема на Чернігівщині, безумовно, вплинув і на оздоблення архітектурних елементів будинків у нашому місті.

Відомі навіть імена деяких різьбярів по дереву. «Визначними майстрами профілювання віконних наличників були В. А. Романовський, І. А. Шапоренко, Р. Г. Клімко, що жили в Чернігові на початку ХХ ст.». ⁶

А зараз розглянемо деякі особливості розвитку чернігівського архітектурного дерев'яного різьблення у ХІХ — на поч. ХХ ст. Воно не було одноманітним і однотипним, а виконувалось в різній техніці, підрозділялось на види. До наших днів у Чернігові збереглися «будинки, рясно вкриті пропильним і рельєфним», ⁷ а також накладним, контурним і геометричним різьбленням. Особливо прикрашався головний фасад будинку. Багато уваги майстри приділяли оздобленню віконних наличників. «На Чернігівщині і Київщині профілювали навіть зовнішні сторони бічних віконних наличників житлових і господарських приміщень». ⁸ На деяких будинках наличники вкриті ажурною різьбою, на інших — геометричною.

Надвіконні сандрики мали різноманітні форми: фронтонів, прямокутних карнизів тощо. Їх прикрашали геометричними фігурами, рослинним орнаментом, різьбленими півнями, биками та іншими тваринами і птахами.

На вул. Горького, 42, у глибині саду, зберігся будинок із унікальними сандриками, які мають форму трикутних фронтонів. На полі фронтона два вирізьблені птахи (очевидно, півні), посередині — архаїчний, розповсюджений символ: дерево життя. В оздобленні підвіконних сандриків використовувалися і точені деталі. Їх часто завершували точені колонки різноманітного профілювання. ⁹ До речі, такі 2—3 колонки зустрічаються на віконних наличниках не лише у ХІХ — на поч. ХХ ст., а й в середині нинішнього століття.

Прикрашалась декором і нижня частина віконних наличників. Інколи їх кінцівки, вкриті різьбленням, опускались до самого цоколя. Нижнє обрамлення (під вікном) часто виконувалось у рослинних мотивах, зустрічається тут і сонячна символіка.

Без уваги майстрів не залишились і віконниці. «Особливо ошатними були віконниці в містах Чернігівщини і Київщини»... ¹⁰ Пілястри здебільшого прикрашались прорізними візерунками рослинних мотивів, а також орнаментами і композиціями із нескладних геометричних фігур в різноманітних комбінаціях.

Карнизи і фронтони оздоблювались пропильним різьбленням, яке на багатьох будинках накладалось в декілька рядів, створюючи своєрідну бахрому.

Варто додати, що на мотиви пропильного різьблення вплинули народна вишивка та мереживо. В оздобленні карнизів і фронтонів здебільшого зустрічаються рослинний та городковий орнамент.

А ось на вул. Немировича-Данченка, 15 «зберігся вишуканий зразок дерев'яного будівництва в стилі модерн, буд. В. К. Спановського... прикрашений двома шоломоподібними декоративними фронтонами...», ¹¹

які оздоблені мереживом різьблення. На обох тимпонах (полях фронтона) розкинулися стилізовані пальмети. Дерев'яним різьбленням оздоблювались ганки. «В другій пол. XIX ст. (в Україні. — С. Ч.) великого поширення набув тип ганку з невеликим фронтоном на двосхилому дашку».¹² Такі типи ганку, очевидно, були і в Чернігові. Принаймні, декілька з них збереглися.

Декором покривались і вхідні двері. На вул. Фрунзе зберігся будинок № 28, вхідні двері якого прикрашені рельєфною і накладною різьбою.

«На Україні часто будували хати зі звислими дахами, які спиралися на профільовані кронштейни».¹³

У Чернігові збереглися кілька будинків із різьбленими кронштейнами. Вони суттєво доповнюють загальну картину оздоблення будівлі. Але, очевидно, у нашому місті такі типи хат із профільованими кронштейнами не стали поширеним явищем.

Що цікаво, на деяких будинках Чернігова прикрашався різьбленням вхід на горище. Стіни будівель обшивались горизонтальною та вертикальною профільованою шалівкою.

Для чернігівського архітектурного дерев'яного різьблення XIX — поч. XX ст. були характерні такі форми декору, в яких поєднувались різні стилі, зокрема класицизму і народний стиль, народний і модерн. І це не випадково. Як відомо, класицизм панував в архітектурі Чернігова у першій половині XIX ст. Отож його елементи зустрічаються в оздобленні віконних наличників. А ось модерном захопились дещо пізніше. На Україні «на початку XX ст. майже не було архітектора, який не віддав би данину модному стилеві».¹⁴ Модерн вплинув і на оздоблення архітектурних елементів будинків Чернігова.

Разом з тим у дерев'яному різьбленні розвивалась і народна архітектура, яка має давні традиції на Чернігівщині.

Оздоблені мереживом різьблення наличники, карнизи, фронтони, пілястри, ганки, двері надавали будинкам чарівного, таємничого вигляду, підвищували їхню ошатність.

Цей матеріал лише початок дослідження архітектурного дерев'яного різьблення в Чернігові, спроба привернути увагу до його вивчення. А найбільш цікаві будинки, прикрашені чарівним мереживом різьблення, варто зберегти. Вони стануть не лише окрасою древнього Чернігова, а й «живими» пам'ятками культури українського народу.

Джерела та література:

- 1 Буриков В. Г., Власов В. Н. Домовая резьба. — М., 1995. — С. 4.
- 2 Там само.
- 3 Лозко Г. С. Українське народознавство. К., 1995. — С. 286.
- 4 Личенко С. І. Калужская архитектурная пропильная резьба: стоки и пути развития // Сборник Калужского художественного музея. — Выпуск 1. — Калуга, 1993. — С. 194.
- 5 Історія українського мистецтва. — К., 1970. — Т. 4. — Кн. 2. — С. 357.
- 6 Там само. — С. 358.
- 7 Карнабед А. А. Чернігів. Архітектурно-історичний нарис. — К., 1980. — С. 63.
- 8 Чернігівщина, Енциклопедичний довідник. — К, 1990. — С. 706.
- 9 Історія українського мистецтва. Т. 4. Кн. 2. — К, 1970. — С. 358.
- 10 Там само.
- 11 Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. — К, 1990. — С. 489.
- 12 Історія українського мистецтва. Т. 4. Кн. 2. — К., 1970. — С. 358.
- 13 Там само.
- 14 Там само. — С. 35.